

علی‌رغم تفاوت شکلی IFRS با استانداردهای حسابداری موجود در ایران، به دلیل نزدیکی ماهوی بسیاری از استانداردهای ملی ایران با IFRS، اجرای آن در صنعت بانکداری، الزاماً به تغییرات با اهمیت در صورت‌های مالی تمام بانک‌ها نخواهد انجامید. با توجه به اینکه در IFRS بخش مهمی از تصمیم‌گیری درباره شیوه ثبت حسابداری، به قضاوت مدیران واگذار شده است، بدون وجود مؤسسات حسابرسی توانمند و دارای استقلال رأی، بانک‌ها کماکان دست‌گشاده‌ای در گزارش عملکرد خود خواهند داشت و ایفای نقش نظارتی برای بانک مرکزی دشوارتر خواهد شد.

زیان‌دهی بانک‌های بزرگ دولتی و خصوصی در یک سال اخیر بیش از آنکه به دلیل الزامی شدن استانداردهای جدید حسابداری رخ داده باشد، به دلیل جدیت بانک مرکزی در اجرای درست استانداردهای موجود اتفاق افتاده است. بخش مهمی از زیان‌دهی بانک‌ها، ناشی از اسپرد و سهم شرکت‌ها، پایین و انجماد منابع آن‌ها در قالب دارایی‌ها نامولد است. اصلاحات بانک مرکزی با حذف بخشی از سودهای موهوم منجر به آشکار شدن زیان‌دهی بانک‌ها شده است، نه منجر به زیان‌دهی شدن آن‌ها.

صورت‌های مالی پیشنهادی بانک مرکزی تنها قالب گزارشگری را تغییر می‌دهد و تأثیری در ماهیت اقتصادی روابط بین بانک، سپرده‌گذاران و سهامداران ندارد. تا زمانی که سود دریافتی سپرده‌گذاران «تضمینی» باشد، مطالبات آن‌ها از نظر اقتصادی جزو بدهی‌های بانک محسوب می‌شود، حتی اگر بانک مرکزی بانک‌ها را مجبور کند که این مطالبات را در طبقه ابداعی جدیدی در ترازنامه ثبت کنند.

مقدمه

در یک سال گذشته، صنعت بانکداری ایران شاهد تحولات مهمی بوده است. بخشنامه بانک مرکزی و ابلاغ قالبی جدید برای تهیه صورت‌های مالی، تأکید بر لزوم نزدیکی گزارشگری مالی بانک‌ها به استانداردهای بین‌المللی (IFRS)، جلوگیری از برگزاری مجامع سالانه بانک‌ها، تبدیل سودهای اعلامی اولیه به زیان‌های هنگفت، افزایش ریسک نکول و ورشکستگی بانک‌های بزرگ و نگرانی درباره تبعات سیاسی-اجتماعی-اقتصادی این رویداد احتمالی، سؤال‌های بسیاری را درباره ثبات نظام بانکی در ذهن سرمایه‌گذاران و مردم عادی ایجاد کرده است.

مدیریت سرمایه کیان قصد دارد در قالب مجموعه‌ای از گزارش‌ها، بعضی از تحولات صنعت بانکداری ایران و عواقب احتمالی این تحولات را بررسی کرده و تصویر روشن‌تری از ریسک‌های این صنعت را در اختیار بخش بزرگتری از فعالان اقتصادی قرار دهد.

در نخستین بخش از این مجموعه گزارش به سه موضوع می‌پردازیم. نخست، شرح بعضی تغییرات ناشی از تهیه صورت‌های مالی طبق IFRS و تأثیر آن بر سودآوری بانک‌های ایرانی؛ دوم، توضیح تفاوت صورت‌های مالی جدید بانک مرکزی با صورت‌های قبلی و تأثیر آن بر سودآوری بانک‌ها؛ سوم، تبیین علت تبدیل سود بعضی بانک‌ها به زیان‌های قابل توجه در اثر عمل به الزامات بانک مرکزی.

۱) تأثیر پیروی از IFRS در بانکداری

در اواسط دهه ۷۰ میلادی کمیته استانداردهای بین‌المللی حسابداری (IASB) با هدف تدوین استانداردهای جهان‌شمول حسابداری تأسیس شد. این کمیته تا سال ۲۰۰۰ مجموعه‌ای از استانداردها را وضع کرد که با نام استانداردهای بین‌المللی حسابداری (IAS) شناخته می‌شوند. در ابتدای هزاره جدید، اعضای این سازمان به منظور افزایش همگرایی بین‌المللی دست به تغییر ساختار IASB زدند و به این ترتیب، هیئت استانداردهای بین‌المللی حسابداری (IASB) جایگزین IASB شد. این هیئت استانداردهای قبلی (IAS) را به رسمیت شناخت و تصمیم گرفت استانداردهای جدید را با نام استانداردهای

محدوده مسئولیت کیان: این گزارش منحصراً برای فردی که مستقیماً برای وی ارسال شده تهیه گردیده است. به غیر از مواردی که افشا و مستقیماً به آن اشاره شده، این گزارش بر اساس اطلاعات عمومی که از نظر ما معتبر است، تهیه شده است. ما در صددیم که گزارش خود را تا حد امکان به‌روزرسانی کنیم، اما ممکن است عوامل مختلف مانع از انجام این امر شوند.

همچنین، نتیجه‌گیری‌های موجود در این گزارش هیچ نوع هدف سرمایه‌گذاری، توانایی پذیرش ریسک و موقعیت اقتصادی را برای یک مشتری خاص بررسی نمی‌کند. مشتریان می‌بایست در مورد استفاده از توصیه‌ها یا پیشنهاداتی که در این گزارش مطرح شده، با توجه به شرایط ویژه خود تصمیم‌گیری نمایند و یا در صورت نیاز، از مشاوره حرفه‌ای بهره‌گیرند.

بهرد بهاری
علی نوریان
b.bahari@kian.capital a.noorian@kian.capital

مدیریت سرمایه کیان
نشانی: تهران، میدان آرژانتین، خیابان لوند، پلاک ۱۹ طبقه ۴
کد پستی: ۱۵۱۴۹۴۸۳۴
تلفن: ۴۷۱۸۰۴۰۰
نمابر: ۴۷۱۸۰۴۰۴
رایانامه: info@kian.capital تارنما: www.kian.capital

^۱ International Accounting Standards Committee

^۲ International Accounting Standards Board

بین‌المللی گزارشگری مالی (IFRS) منتشر کند. به این ترتیب، پیروی از IFRS به معنای اجرای هر دو مجموعه استاندارد IAS و IFRS است. هر جا تعارضی بین این استانداردها وجود داشته باشد، باید از IFRS پیروی کرد.

هم‌اکنون IFRS شامل ۱۶ استاندارد است که از IFRS-1 تا IFRS-16 شماره‌گذاری شده‌اند. هیچ‌یک از این استانداردها مختص به بخش اقتصادی خاصی نیست، اما بعضی از آن‌ها در بانکداری اهمیت بیشتری دارند، چرا که در شرکت‌های تولیدی و محصول محور، تبادلات پولی پشتیبان عملیات اصلی شرکت است، اما در بانک‌ها تمام محصولات و خدمات اصلی به نحوی با خود پول در ارتباط است. در ادامه، بخش‌هایی از IFRS را مرور می‌کنیم که در بخش بانکی ایران تأثیر بیشتری خواهد داشت.

۱-۱) ابزارهای مالی

بخش عمده دارایی‌ها و بدهی‌های بانک‌ها در اصطلاح IFRS «ابزار مالی» محسوب می‌شوند. به همین دلیل، باید استانداردهای مربوط به «طبقه بندی و اندازه‌گیری ابزارهای مالی» و «کاهش ارزش^۱ دارایی‌های مالی» را تأثیرگذارترین بخش‌های IFRS در بانکداری دانست.

استانداردهای مربوط به ابزارهای مالی در سند IFRS-9 مطرح شده‌اند. این سند از ابتدای سال ۲۰۱۸ اجرایی خواهد شد. البته قبل از آن تاریخ نیز می‌توان اجرای آن را داوطلبانه شروع کرد. پیش از اجرایی شدن IFRS-9 شرکت‌های می‌توانند بر اساس استاندارد قدیمی‌تر IAS-39 عمل کنند. اجرای IFRS-9 از ابتدای ۲۰۱۸ به این معنا است که شرکت‌ها باید صورت‌های مالی سال ۲۰۱۷ را هم با این استاندارد تهیه کنند. بنابراین، گرچه بانک‌های ایرانی فعلاً می‌توانند از IAS-39 پیروی کنند، ما در اینجا توجه خود را به IFRS-9 معطوف می‌کنیم.

از آنجا که IFRS در بحث طبقه‌بندی و اندازه‌گیری ابزارهای مالی، به مفهوم «ارزش عادلانه» اشاره می‌کند، لازم است پیش از ادامه بحث، درباره این مفهوم توضیح داده شود.

ارزش عادلانه قیمتی است که از فروش یک دارایی در تراکنش صحیح^۲ بین مشارکت‌کنندگان بازار^۳ به دست می‌آید. اگر مظنه بازار برای یک دارایی مالی مشخص باشد، قیمت بازار به عنوان ارزش عادلانه ثبت می‌شود. اما اگر مظنه مشخص نباشد، باید از روش‌های متداول ارزش‌گذاری برای تعیین ارزش عادلانه استفاده کرد.

■ طبقه‌بندی و اندازه‌گیری ابزارهای مالی

بر اساس IFRS، هر دارایی مالی بر اساس ویژگی‌های آن، به یکی از سه شکل زیر در صورت‌های مالی ثبت می‌شود:

۱. بهای مستهلک‌شده^۴: اگر هدف شرکت، نگهداری دارایی و دریافت جریان‌های نقدی قراردادی آن باشد، آن دارایی ابتدا به ارزش عادلانه و پس از آن به بهای مستهلک‌شده در حساب‌ها ثبت می‌شود. در این صورت، تغییرات ارزش عادلانه تأثیری در ترازنامه و سود و زیان شرکت نخواهد داشت و تنها جریان‌های نقدی قراردادی (مثل سود سهام یا بهره وام) به عنوان سود دوره شناسایی می‌شود.
۲. ارزش عادلانه گزارش‌شده از طریق [صورت] سود و زیان جامع^۵: اگر هدف شرکت هم دریافت جریان‌های نقدی قراردادی و هم فروش دارایی در زمان مناسب باشد، ثبت آن به صورت «ارزش عادلانه گزارش‌شده از طریق صورت سود و زیان جامع» خواهد بود. در این حالت، دارایی ابتدا به ارزش عادلانه در ترازنامه ثبت می‌شود و پس از آن، تغییر ارزش عادلانه منجر به تغییر ارزش دارایی در ترازنامه خواهد شد. سود و زیان محقق‌نشده این تغییر ارزش (یعنی میزان تغییر ارزش عادلانه از زمان تصاحب تا تاریخ ترازنامه) در صورت سود و زیان جامع گزارش می‌شود و جزو سود دوره محسوب نمی‌شود.
۳. ارزش عادلانه گزارش‌شده از طریق [صورت] سود و زیان^۶: اگر شرکت در کسب یک دارایی، هدفی جز دو هدف بالا داشته باشد، آن دارایی باید با روش «ارزش عادلانه گزارش‌شده از طریق صورت سود و زیان» در صورت‌های مالی ثبت شود. در این روش، دارایی همواره به ارزش عادلانه در ترازنامه ثبت

^۱ impairment

^۲ market participants

^۵ fair value through other comprehensive income (FVOCI)

^۲ orderly transaction

^۴ amortized cost

^۶ fair value through profit or loss (FVTPL)

می‌شود. افزون بر این، هم جریان‌های نقدی ناشی از آن و هم سود محقق نشده ناشی از تغییر ارزش عادلانه آن جزو سود دوره محسوب و در صورت سود و زیان گزارش می‌شود.

این شیوه طبقه‌بندی با استانداردهای ملی ایران متفاوت است. ابزارهای مالی مورد بحث در IFRS معمولاً در بخش سرمایه‌گذاری قرار دارند. بنابراین، در اینجا تنها به استاندارد شماره ۱۵ ایران (حسابداری سرمایه‌گذاری‌ها) می‌پردازیم. طبق این استاندارد، سرمایه‌گذاری‌ها به دو دسته کلی جاری و بلندمدت تقسیم می‌شوند. سرمایه‌گذاری بلندمدت به «طبقه‌ای از سرمایه‌گذاری‌ها گفته می‌شود که به قصد استفاده مستمر در فعالیت‌های واحد تجاری نگهداری شود. یک سرمایه‌گذاری هنگامی به عنوان دارایی غیرجاری طبقه‌بندی می‌شود که قصد نگهداری آن برای مدت طولانی به وضوح قابل اثبات باشد یا توانایی واگذاری آن توسط سرمایه‌گذاری مشمول محدودیت‌هایی باشد».

اگر یک سرمایه‌گذاری، بلندمدت نباشد، در طبقه جاری قرار می‌گیرد. سرمایه‌گذاری جاری به دو دسته سریع‌المعامله و غیر آن تقسیم می‌شود. سرمایه‌گذاری جاری در صورتی سریع‌المعامله محسوب می‌شود که برای آن بازار فعالی وجود داشته باشد و بتوان با صورتی قابل اتکا ارزش بازار سرمایه‌گذاری را محاسبه کرد.

استاندارد حسابداری ایران، برای هر یک از طبقات فوق، دو روش ثبت را مجاز می‌داند:

- دارایی غیرجاری یا به روش «بهای تمام‌شده پس از کسر هر گونه کاهش ارزش انباشته» در ترازنامه ثبت می‌شود، یا به روش «مبلغ تجدید ارزیابی». در روش اول، تغییرات آتی در ارزش سرمایه‌گذاری، در صورت‌های مالی منعکس نخواهد شد. اما در روش دوم، سرمایه‌گذاری باید سالانه تجدید ارزیابی شود. در صورت تغییر در ارزش سرمایه‌گذاری، این تغییر به عنوان «مازاد تجدید ارزیابی» در صورت سود و زیان جامع ثابت می‌شود.
- دارایی جاری سریع‌المعامله یا به روش «ارزش بازار» در ترازنامه ثبت می‌شود، یا به روش «اقل بهای تمام‌شده و خالص ارزش فروش». در هر دو حالت، تغییر در ارزش دارایی منجر به شناسایی سود و زیان دوره می‌شود. با این تفاوت که در حالت دوم، شناسایی سود افزایش ارزش تنها به میزان ذخیره کاهش ارزش قبلی مجاز است.
- حسابداری سایر دارایی‌های جاری مشابه با دارایی سریع‌المعامله است با این تفاوت که به دلیل عدم وجود بازار، از خالص ارزش فروش به جای ارزش بازار استفاده می‌شود.

در مقام مقایسه، می‌توان گفت که استاندارد حسابداری ایران آن‌قدرها هم متفاوت از IFRS نیست. طبق IFRS، اگر هدف شرکت نگهداری دارایی باشد، باید از روش بهای مستهلک‌شده برای ثبت آن دارایی استفاده شود. طبق استاندارد ملی ایران، اگر هدف شرکت نگهداری دارایی باشد، آن دارایی بلندمدت محسوب شده و می‌توان آن را به یکی از دو روش بهای تمام‌شده یا مبلغ تجدید ارزیابی ثبت کرد. روش بهای تمام‌شده در استاندارد ملی ایران تقریباً معادل روش بهای مستهلک‌شده در IFRS است. اما در صورت اجرای IFRS، شرکت تا زمانی که قصد فروش دارایی را نداشته باشد، نمی‌تواند از روش مبلغ تجدید ارزیابی استفاده کند. بنابراین، شرکت‌هایی که هم‌اکنون دارایی بلندمدت خود را به روش بهای تمام‌شده ثبت می‌کنند، در صورت پیروی از IFRS تغییر قابل توجهی در این بخش مشاهده نخواهند کرد.

روش مازاد تجدید ارزیابی در استاندارد حسابداری ایران تقریباً معادل روش ارزش عادلانه گزارش‌شده از طریق صورت سود و زیان جامع است. تنها تفاوت استاندارد ایران با IFRS در این زمینه در این است که طبق استاندارد ایران، حتی اگر شرکت قصد نگهداری دارایی را داشته باشد هم می‌تواند از این روش ثبت استفاده کند، اما در IFRS تنها در صورتی استفاده از این روش مجاز است که هدف شرکت هم دریافت جریان‌های نقدی قراردادی و هم فروش دارایی در زمان مناسب باشد.

ثبت سرمایه‌گذاری جاری با روش ارزش بازار در استاندارد حسابداری ایران نیز تقریباً معادل با روش ارزش عادلانه گزارش‌شده از طریق صورت سود و زیان در IFRS است. ثبت دارایی جاری به شیوه اقل بهای تمام‌شده و خالص ارزش فروش، حتی کمی محافظه‌کارانه‌تر از IFRS است، چرا که به شرکت اجازه ثبت دارایی بالاتر از بهای تمام‌شده را نمی‌دهد، اما در IFRS چنین محدودیتی وجود ندارد. بنابراین، طبقه‌بندی و اندازه‌گیری سرمایه‌گذاری مطابق با IFRS تغییر

بنیادینی در صورت مالی شرکت‌های ایرانی ایجاد نخواهد کرد.

■ کاهش ارزش دارایی‌های مالی

یکی از موضوعات حساس در بانک‌های ایران، موضوع شیوه محاسبه ذخیره مطالبات مشکوک‌الوصول است. در IFRS، این موضوع با عنوان «کاهش ارزش دارایی‌های مالی» مطرح شده است.

طبق IFRS-7 بانک‌ها برای محاسبه کاهش ارزش دارایی‌های مالی باید در صورت افزایش قابل توجه ریسک اعتباری هر ابزار مالی، ذخیره‌ای برابر با «زیان موردانتظار در دوره عمر»^۱ آن دارایی در حساب‌های خود ثبت کنند. در صورت عدم افزایش قابل توجه ریسک اعتباری نیز ذخیره‌ای برابر با «زیان مورد انتظار ۱۲-ماهه»^۲ (به زبان ساده، یعنی زیان ناشی از رخدادهایی که ممکن است در ۱۲ ماه آینده منجر به نکول شوند که برابر است با احتمال رخداد ضرب در میزان زیان در صورت رخداد) در صورت‌های مالی ثبت می‌شود. ذخیره‌گیری برای زیان موردانتظار با در نظر گرفتن تمام اطلاعات مربوط (شامل اطلاعات آینده نگر) انجام می‌شود. بانک‌ها برای عمل به این استاندارد باید سه دسته از اطلاعات را درباره تسهیلات اعطایی گردآوری و تحلیل کنند که هزینه و زحمت زیادی برای آن‌ها خواهد داشت:

۱. احتمال نکول طی ۱۲ ماه آینده؛
۲. احتمال نکول فراتر از ۱۲ ماه آینده؛
۳. میزان زیان در صورت نکول.

استاندارد گزارشگری بانک‌ها در ایران گرچه منطبق بر این تقسیم‌بندی نیست، شباهت‌هایی کلی با منطق حاکم بر آن دارد. طبق بخشنامه شماره م/۲۸۲۳ مورخ ۱۳۸۵/۱۲/۰۵ بانک مرکزی، تسهیلات واگذارشده بر اساس میزان تأخیر در پرداخت، وضعیت مالی مشتری و صنعت یا رشته فعالیت وی، در یکی از چهار طبقه زیر قرار می‌گیرد:

۱. طبقه جاری: حداکثر تا دو ماه از تاریخ سررسید و یا تاریخ قطع پرداخت
۲. طبقه سررسید گذشته: بین ۲ تا ۶ ماه سررسید و یا تاریخ قطع پرداخت
۳. طبقه معوق: بین ۶ تا ۱۸ ماه از تاریخ سررسید و یا تاریخ قطع پرداخت
۴. طبقه مشکوک‌الوصول: بیش از ۱۸ ماه از تاریخ سررسید و یا تاریخ قطع پرداخت

این طبقه‌بندی به طور تلویحی می‌تواند نشان‌دهنده ریسک اعتباری و احتمال نکول باشد. انتقال تسهیلات از طبقات بالا به طبقات پایین را می‌توان در اصطلاح IFRS معادل با «افزایش قابل توجه ریسک اعتباری» دانست. طبق بخشنامه بانک مرکزی، در صورت انتقال تسهیلات از طبقه جاری به دیگر طبقات، افزون بر ذخیره عمومی (معادل ۱/۵ درصد مانده کل تسهیلات در پایان سال)، باید ذخیره اختصاصی نیز در حساب‌ها ثبت شود. ذخیره اختصاصی نسبت به مانده طبقات سررسید گذشته، معوق و مشکوک‌الوصول، پس از کسر ارزش روز وثایق، با ضرایب زیر محاسبه می‌شود:

طبقه	ضریب
سررسید گذشته	۱۰ درصد
معوق	۲۰ درصد
مشکوک‌الوصول	بین ۵۰ تا ۱۰۰ درصد

^۱ lifetime expected credit loss

^۲ 12-month expected credit loss

استاندارد بانک مرکزی ایران چند تفاوت مهم با IFRS دارد. نخست، در IFRS نشانه‌های متنوعی برای افزایش ریسک اعتباری معرفی شده است، اما بانک مرکزی تنها به رفتار وام‌گیرنده در بازپرداخت توجه کرده است. دوم، اجرای IFRS مستلزم قضاوت‌های متعدد مدیران بانک است، اما در استاندارد بانک مرکزی، بانک‌ها از بخش مهمی از قضاوت‌ها معاف شده‌اند و تصمیم‌گیری نسبتاً مکانیکی‌تر است. به این ترتیب، هم محاسبات بانک و هم نظارت بانک مرکزی بر ذخیره‌گیری ساده‌تر شده است. سوم، بانک مرکزی به بانک‌ها اجازه داده است که در صورت امهال تسهیلات غیرجاری، تنها با دریافت ۲۰ درصد مطالبات، باقیمانده مطالبات را از طبقات غیرجاری به طبقه جاری منتقل کند. اما در IFRS، به صراحت چنین تصمیمی رد شده است: «تاریخچه‌ای از عدم پرداخت یا پرداخت‌های ناقص معمولاً به راحتی با یک پرداخت به موقع پاک نمی‌شود». در این استاندارد، مشتری باید برای مدتی به صورت باثبات پرداخت‌های به موقع داشته باشد تا بتوان گفت ریسک اعتباری‌اش کم شده است.

۱-۲) قالب گزارشگری صورت‌های مالی

■ صورت وضعیت مالی^۱ (ترازنامه)

IFRS قالب مشخصی برای ترازنامه تجویز نمی‌کند. با این حال، مثال‌هایی از قالب‌های قابل قبول عرضه می‌کند. طبق این مثال‌ها، ترازنامه بانک بر اساس نقدشوندگی مرتب می‌شود.

■ صورت سود و زیان

در اینجا هم قالب دقیقی تجویز نشده است. با این حال، صورت سود و زیان بانک‌ها معمولاً به ترتیب، شامل درآمد بهره^۲، هزینه‌های بهره، درآمد کارمزد^۳، خالص درآمد معاملات^۴، درآمد سایر ابزارهای مالی، درآمد سرمایه‌گذاری، هزینه‌های اداری-عمومی، هزینه‌های لیزینگ، استهلاک، سایر هزینه‌ها و مالیات است.

■ صورت جریان وجوه نقد

تفاوت مهم صورت جریان وجوه نقد در بانک‌ها با دیگر شرکت‌ها در این است که معمولاً بسیاری از فعالیت‌هایی که در شرکت‌های عادی در بخش‌های تأمین مالی و سرمایه‌گذاری گزارش می‌شوند، برای بانک‌ها در بخش عملیاتی ثبت می‌شوند.

۱-۳) افشا

افشا درباره ابزارهای مالی موضوع IFRS-7 است. این استاندارد به موارد متعددی می‌پردازد که توجه به دو مورد از آن‌ها برای بانک‌های ایران مهم است:

- افشای جزئیات طبقات مختلف، ارزش عادلانه و نحوه اندازه‌گیری آن، سیاست‌های حسابداری ابزارهای مالی
- ریسک‌های مترتب بر ابزارهای مالی شامل ماهیت و وسعت ریسک‌های اعتباری، بازار، نقدینگی و ...

در دیگر اسناد IFRS نیز به افشای اطلاعاتی مختلفی اشاره شده است، از جمله:

- مزایای کارکنان: بانک‌ها معمولاً مزایای گوناگونی برای کارمندان خود در نظر می‌گیرند از جمله اعطای وام، کمک به صندوق بازنشستگی، خدمات رایگان و موارد دیگر. تمام این مزایا باید به صورت شفاف گزارش شوند.
- مفروضات و قضاوت‌ها: بانک باید قضاوت‌ها و مفروضاتش را درباره امور غیرقطعی که بر ارزش دفتری دارایی‌ها و بدهی‌ها اثرگذار هستند، در یادداشت‌های پیوست صورت مالی تبیین کند.
- سرمایه: هنگامی که شرکتی مشمول الزاماتی خارجی درباره سرمایه باشد، باید ماهیت آن الزامات و چگونگی مدیریت سرمایه برای عمل به آن الزامات را افشا کند. بانک‌ها معمولاً از طرف بانک مرکزی یا کمیته بال ملزم به رعایت اصولی در زمینه کفایت سرمایه هستند.

^۱ financial position

^۲ interest

^۳ fee and commission

^۴ Net trading income

در صورت‌های جدید بانک مرکزی هم بر افشای بخش مهمی از موارد فوق تأکید شده است. این امر شفافیت صورت‌های مالی بانک‌ها را بیشتر می‌کند و هیچ تأثیر سود و زیانی نخواهد داشت.

۱-۴) تأثیر سود و زیانی IFRS در صنعت بانکداری ایران

آنچه درباره IFRS در بانکداری گفته شد، نشان می‌دهد که اجرای این مجموعه استانداردها، گرچه شیوه اندازه‌گیری و دسته‌بندی ابزارهای مالی و نحوه ثبت تغییر ارزش آن‌ها را تغییر می‌دهد، الزاما به نتایج متفاوتی از نظر سود و زیانی نسبت به استانداردهای موجود نخواهد رسید. آنچه در صورت پیروی این بانک‌ها از IFRS به طور جدی و حتمی تغییر می‌کند، تنها نحوه گزارشگری مالی و افشای اطلاعات مورد نیاز است.

نکته قابل توجه در این زمینه، اختیار عمل قابل توجه و نقش پررنگ قضاوت مدیران بانکی به خصوص در ثبت کاهش ارزش دارایی‌ها در استاندارد IFRS است که می‌تواند ریسک درستی و صحت صورتهای مالی را برای تحلیلگران و مقامات ناظر افزایش دهد. در حال حاضر، علیرغم وجود دستورالعمل شفاف بانک مرکزی برای شناسایی ذخایر مطالبات مشکوک‌الوصول (که نقش قضاوت مدیران در آن به صفر رسیده است) بعضی بانک‌ها به شیوه‌های مختلف از ثبت ذخایر کافی طفره می‌روند. در نتیجه، با توجه به اینکه IFRS در شناسایی ذخایر نقش پررنگی به قضاوت مدیران داده است، بانک‌ها می‌توانند بدون اعتنا به روح حاکم بر این استاندارد، تنها ظاهر صورتهای مالی خود را مطابق با آن بیارایند و به ارائه گزارشهای غیر واقعی از عملکرد خود ادامه دهند. برای جلوگیری از این وضعیت، بانک مرکزی یا باید به صورت مکرر و موردی، بانک‌های متخلف را وادار به اصلاح صورتهای مالی کند یا از ابتدا، برای کم کردن دامنه امور واگذار شده به قضاوت مدیران مجموعه‌ای از دستورالعمل‌ها و بخشنامه‌های شفاف را درباره چگونگی تهیه صورتهای مالی مطابق با IFRS ابلاغ کند. در هر صورت، با توجه به پیچیدگی‌های IFRS و در نبود مؤسسات حسابرسی توانمند و مستقل، ایفای نقش نظارتی برای بانک مرکزی دشوارتر می‌شود.

۲) صورت‌های مالی نمونه بانک مرکزی

پس از ورود تعدادی از بانک‌های کشور به بازار بورس، سازمان بورس با مشورت سازمان حسابرسی و بانک‌ها (از جمله بانک مرکزی) قالبی برای گزارشگری مالی بانک‌ها پیشنهاد کرد. در پایان سال ۹۴ بانک مرکزی به منظور افزایش شفافیت و نزدیک شدن گزارشگری مالی بانک‌ها به استانداردهای بین‌المللی صورت مالی جدیدی را در قالب بخشنامه شماره ۹۴/۳۴۳۷۲۳ به بانک‌ها ابلاغ کرد. این بخشنامه اعلام می‌کند که «بهبود در گزارشگری مالی و افشای اطلاعات و تهیه صورت‌های مالی در قالب استاندارد گزارشگری مالی IFRS در دستور بانک مرکزی قرار گرفته است» و بر همین اساس بر سه موضوع تأکید دارد:

- نظارت جدی و مؤثر اعضای هیئت مدیره، کمیته‌های مستقر مرتبط با نظام حاکمیت شرکتی و نظام کنترل‌های داخلی بر فرایند تهیه صورت‌های مالی
 - تشریح ریسک‌های بانک با تکیه بر رهنمودهای مدیریت ریسک کمیته نظارت بانکی بال و استانداردهای IFRS
 - تعیین کیفیت صورت‌های مالی به عنوان یکی از معیارهای اصلی در استفاده از تخفیف تا سقف سه درصد در سپرده قانونی
- صدور این بخشنامه ابتدا منجر به مخالفت‌هایی در جامعه حسابرسی شد، اما نهایتاً بانک‌ها ناگزیر به اجرای آن شدند. این صورت مالی از جهات گوناگون تفاوت‌هایی با صورت‌های سابق دارد که در این بخش به آن‌ها می‌پردازیم.

۲-۱) افزودن دو صورت مالی اساسی

صورت مالی نمونه بانک مرکزی، دو صورت مالی اساسی جدید را معرفی کرده است که نه در استانداردهای ملی ایران سابقه دارد و نه در IFRS. این دو صورت عبارتند از «صورت تغییرات در حقوق مالکانه» و «صورت عملکرد سپرده‌های سرمایه‌گذاری».

صورت عملکرد سپرده‌های سرمایه‌گذاری، در مقایسه با صورت‌های مالی که پیشتر سازمان بورس پیشنهاد کرده بود، اطلاعات جدیدی به استفاده‌کنندگان نمی‌دهد. این صورت مالی جدید گزارشی از درآمدهای مشاع، سهم بانک و سهم سپرده‌گذاران از درآمدهای مشاع، مبلغ حق‌الوکاله و سود قطعی سپرده‌گذاران می‌دهد. در صورت مالی سابق، بخش عمده این اطلاعات در ابتدای صورت سود و زیان ارائه می‌شد. بنابراین، صورت مالی جدید تنها از نظر قالب گزارشگری متفاوت از صورت قدیم است، نه از نظر محتوای اطلاعاتی. در هر حال، این اطلاعات فعلاً مابه‌ازایی در IFRS ندارد، مگر آنکه کشورهای اسلامی با تبیین موضوع برای IASB منجر به تغییراتی در IFRS شوند.

«صورت تغییرات در حقوق مالکانه» نیز اطلاعاتی را که پیشتر در قالب یادداشت‌های پیوست درباره تغییرات حقوق صاحبان سهام ارائه می‌شد، به صورت منسجم‌تر در بخش ابتدایی گزارش صورت‌های مالی ارائه می‌کند. افشای این اطلاعات منطبق بر ملزومات IFRS نیز هست، اما دلیلی ندارد که جزو صورت‌های مالی اساسی باشد.

۲-۲) افزودن یک طبقه جدید به ترازنامه

یکی از بخش‌های بسیار چالش‌برانگیز صورت مالی پیشنهادی بانک مرکزی، افزودن طبقه جدیدی به نام «حقوق صاحبان سپرده‌های سرمایه‌گذاری» در سمت چپ ترازنامه است. گویا این بخش برای هماهنگ‌تر کردن ساختار گزارش مالی با اصول بانکداری اسلامی ابداع شده است. طبق اصول بانکداری اسلامی، بانک به «وکالت» از طرف سپرده‌گذاران و وجه آن‌ها را صرف می‌کند. بنابراین، مطالبات سپرده‌گذاران نباید ماهیت «بدهی» داشته باشد.

افزودن این بخش، گرچه شاید از نظر شکلی کمی از مشکلات فقهی این موضوع بکاهد، اما بدون شک تفاوتی در ماهیت فعالیت بانکی ایجاد نخواهد کرد و اطلاعات جدیدی نیز به استفاده‌کنندگان از صورت‌های مالی نمی‌دهد. از سوی دیگر، چنین طبقه‌ای در هیچ یک از مستندات IFRS مشاهده نمی‌شود. بنابراین، احتمالاً بانک مرکزی ایران باید به همراه دیگر کشورهای که تجربه بانکداری اسلامی دارند، وارد مذاکره با IASB شود تا شاید این نوآوری در استانداردهای بین‌المللی به رسمیت شناخته شود. البته نباید فراموش کرد که در هر حال ماهیت واقعی و اقتصادی مطالبات سپرده‌گذاران از بانک از نوع بدهی است و بانک مرکزی راه سختی برای توجیه نوآوری خود خواهد داشت.

۳-۲) تغییر کامل قالب صورت سود و زیان

در گذشته، به منظور پیروی از اصول بانکداری اسلامی، گزارش درآمدهای بانک در صورت سود و زیان در دو بخش «درآمدهای مشاع» و «درآمدهای غیرمشاع» قرار می‌گرفت. از آنجا که چنین مفاهیمی در فضای بین‌المللی شناخته‌شده نیستند، استفاده از صورت مالی بانک‌های ایران برای ذینفعان خارجی دشوار بود. بانک مرکزی به منظور رفع این مشکل، صورت سود و زیان را منطبق بر ملزومات IFRS تدوین کرده است.

گرچه در نگاه اول به نظر می‌رسد این قالب جدید - به دلیل انطباق بر IFRS - برای ذینفعان خارجی قابل فهم‌تر خواهد بود، در واقع پیچیدگی‌های مربوط به تفکیک درآمد به مشاع و غیرمشاع کماکان پابرجا است. از سوی دیگر، استفاده‌کنندگان داخلی نیز - به دلیل اینکه گزارش عملکرد بانک روی سایت کدال کماکان در قالب پیشین انجام می‌شود - در کشف ارتباط این دو قالب و تطبیق آن‌ها بر یکدیگر دچار مشکل می‌شوند.

۴-۲) تغییر رویه گزارشگری مزایای پایان خدمت کارکنان

در گذشته، ذخیره مزایای پایان خدمت کارکنان بر اساس «یک ماه آخرین حقوق ثابت و مزایای مستمر هر سال خدمت آنان» محاسبه و در حساب‌ها منظور می‌شد. اما طبق بخشنامه جدید بانک مرکزی، اگر کارکنان بانک تحت پوشش صندوق بازنشستگی هستند باید در صورت مالی تصریح شود که «طبق ماده ۲۹ صندوق مذکور، تأمین کسری صندوق به عهده بانک‌ها است. بر این اساس تعهدات از بابت مزایای بازنشستگی کارکنان که بر اساس اکچوئری در مقاطع ... (یا در صورت تغییرات با اهمیت در مفروضات اکچوئری در زمان انجام تغییر) محاسبه می‌شود، تعیین و ذخیره لازم در حساب‌ها منظور می‌گردد». در غیر این صورت، باید تصریح شود که «کارکنان بانک تحت پوشش صندوق تأمین اجتماعی و ... هستند لذا ذخیره‌ای از بابت تعهدات مزایای بازنشستگی در حساب‌ها لحاظ نشده است».

به این ترتیب، صورت مالی جدید با افشای بعضی جزئیات به IFRS نزدیک‌تر می‌شود. برخی از الزامات IFRS درباره مزایای دیگر کارکنان (مثل وام)، در دیگر بخش‌های صورت مالی پیشنهادی بانک مرکزی رعایت شده است.

۵-۲) افزودن بخشی جداگانه برای تشریح ریسک‌های بانک

همان‌طور که پیشتر گفته شد، IFRS شرکت‌ها را ملزم به گزارش ریسک‌های مترتب بر ابزارهای مالی شامل ماهیت و وسعت ریسک‌های اعتباری، بازار، نقدینگی و ... می‌کند. موضوع ریسک در مستندات کمیته بال^۱ نیز جایگاه برجسته‌ای دارد. طی ماه‌های گذشته، بانک مرکزی اسناد بال-۲ را به تدریج ترجمه و به بانک‌ها ابلاغ کرده است. بر همین اساس، طبق صورت مالی جدید بانک‌ها ملزم شده‌اند اطلاعات زیر را به صورت جداگانه درباره هر از چهار نوع ریسک اعتباری، بازار، نقدینگی و عملیاتی، منتشر کنند:

- تعریف ریسک
- سیاست‌ها و خط‌مشی‌ها
- واحدهای اجرایی مدیریت ریسک
- روش سنجش و مدیریت ریسک، شامل مبانی و مفروضات
- سازوکارهای پایش ریسک

بانک مرکزی دقیقاً مشخص کرده است که در تشریح هر یک از ریسک‌های بانک، چه اطلاعاتی باید افشا شود. برای مثال، یکی از عوامل نگران‌کننده در صنعت بانکداری ایران، امهال تسهیلات غیرجاری در قالب اعطای تسهیلات جدید بود. افشای «جدول گردش تسهیلات غیرجاری» در صورت‌های مالی نمونه بانک مرکزی، قضاوت درباره عملکرد بانک در این زمینه را برای استفاده‌کنندگان از صورت‌های مالی امکان‌پذیر می‌کند.

^۱ وجه تسمیه این کمیته این است که دبیرخانه کمیته نظارت بانکی بال (Basel Committee on Banking Supervision) در بانک تسویه بین‌المللی (Bank for International Settlements) در شهر بال (Basel) سوئیس مستقر است. نام این شهر در زبان فرانسوی «بال» و در زبان آلمانی «بازل» تلفظ می‌شود. بنابراین، با توجه به چندزبانه بودن کشور سوئیس، هر دو تلفظ را باید صحیح دانست.

۲-۶) افشای جزئیات

به جز موارد فوق، باقی تفاوت‌های صورت‌های جدید و قدیم از جنس افشای جزئیات است:

- افزودن بندی با عنوان «استفاده از قضاوت‌ها و برآوردها» در یادداشت‌های ضمیمه
- تفکیک درآمدها به چهار بخش (مشاع/غیرمشاع و ارزی/ریالی)
- گزارش سهم‌الشرکه و تغییرات آن در مقایسه با دوره قبل
- گزارش سود (زیان) افزایش/کاهش سرمایه‌گذاری‌ها به تفکیک مشاع/غیرمشاع
- گزارش تسعیر حساب‌های ناشی از عملیات خارجی
- افشای جزئیات درباره:
 - مطالبات از دولت
 - تسهیلات اعطایی و مطالبات از اشخاص دولتی
 - از شرکت‌های فرعی و وابسته
 - وثایق و املاک
 - بدهی به بانک مرکزی
 - تسهیلات دریافتی از صندوق توسعه
 - تهاتر و معاوضه
 - معامله با اشخاص مرتبط
 - تسهیلات و تعهدات کلان (به تفکیک مشتری)

افشای بیشتر جزئیاتی که در بالا به آن‌ها اشاره شد، منطبق بر الزامات IFRS است.

۲-۷) اثر سود و زیانی صورت مالی جدید بانک مرکزی

صورت مالی جدید بانک مرکزی به خودی خود هیچ اثر سود و زیانی ندارد، بلکه تنها بانک‌ها را به افشای جزئیات بیشتر و شفاف‌تر وادار می‌کند. دو صورت اساسی جدید در قالب پیشنهادی بانک مرکزی تقریباً حاوی هیچ اطلاعات جدیدی نیست. قالب سود و زیان جدید، تنها شیوه نمایش اطلاعات را تغییر می‌دهد. باقی بخش‌ها نیز صرفاً بر شفافیت گزارش مالی می‌افزاید.

در مجموع، صورت مالی نمونه بانک مرکزی، بانک‌های کشور را تنها از نظر ظاهری و از نظر افشای اطلاعات، یک گام به اجرای IFRS نزدیک می‌کند. از سوی دیگر، بخشنامه‌های بانک مرکزی درباره جلوگیری از شناسایی سودهای غیرواقعی (که در بخش بعد به آن‌ها می‌پردازیم) نیز گزارشگری عملکرد بانک‌ها را از نظر محتوایی به روح حاکم بر IFRS نزدیک‌تر کرده است. به این ترتیب، در صورت تقویت زیرساخت‌های دیگر (مثل آموزش حسابداران و حساب‌رسان و تقویت جایگاه مؤسسات حسابرسی) می‌توان به پیروی بانک‌ها از IFRS طی سال‌های آینده امید داشت.

۳) تأثیر اصلاحات مورد نظر بانک مرکزی

بررسی جزئیات IFRS و صورت‌های مالی جدید بانک مرکزی نشان می‌دهد که بر خلاف تصور اولیه، شناسایی زیان در بانک‌ها ناشی از اصرار بانک مرکزی بر تهیه صورت‌های مالی در قالب جدید و رعایت برخی الزامات IFRS نبوده است. آنچه منجر به هویدا شدن زیان‌دهی بعضی بانک‌ها شد، اصرار بانک مرکزی بر محاسبه درست ذخایر و برگشت بعضی سودهای «موهوم» بود.

از آنجا که جزئیات شیوه محاسبه ذخایر مورد نظر بانک مرکزی افشا نشده است، نمی‌توان درباره میزان انطباق آن با رویه IFRS (که پیشتر توضیح داده شد) قضاوت کرد. در هر حال، اصلاحات مورد نظر بانک مرکزی در چند دسته قرار می‌گیرند:

۳-۱) برگشت سود وجه التزام از دولت

طبق صورت‌های مالی که بانک‌ها منتشر می‌کردند، هر یک از آن‌ها مطالباتی از دولت داشتند؛ مطالباتی که بعضی از آن‌ها حتی مورد قبول دولت هم نبودند (مثل مطالبه هزینه اکتوئری قبل از خصوصی‌سازی). با خودداری دولت از پرداخت مطالبات (واقعی یا موهوم)، بانک‌ها شروع به شناسایی وجه التزام بابت تأخیر در پرداخت کردند. مشکل اینجا بود که مبنایی برای محاسبه وجه التزام بابت بدهی دولت وجود نداشت و هر بانکی به صلاحدید خود اقدام به محاسبه وجه التزام می‌کرد. در بعضی موارد، وجه التزام در هر سال بر اساس نرخ‌های عقود مبادله‌ای در همان سال (یا حتی با نرخ‌هایی بالاتر) حساب می‌شد، بدون آنکه نشانه‌ای از پذیرش این نرخ‌ها توسط دولت وجود داشته شود. در واکنش به این وضعیت، بانک مرکزی ابتدا به بانک‌ها دستور داد سود وجه التزام شناسایی‌شده را از حساب‌هایشان حذف کنند، اما پس از مذاکراتی طولانی به بانک‌ها تا پایان اسفند ۹۵ فرصت داده شد که مدارکی دال بر صحت محاسبات وجه التزام تأخیر تأدیه دین مطالبات از به بانک مرکزی ارائه کنند.

۳-۲) ذخایر مطالبات مشکوک‌الوصول

در سال‌های گذشته، بانک‌ها با استفاده از فرصت قانونی که در قالب بودجه سالانه کشور به آن‌ها داده می‌شد، با اهمال و تقسیط بدهی‌های غیرجاری مشتریان موافقت می‌کردند و به این ترتیب، تسهیلاتی که قاعداً باید در طبقه مشکوک‌الوصول قرار می‌گرفتند در طبقه جاری باقی می‌ماندند. از سوی دیگر، از آنجا که تا پایان سال ۹۳، هزینه ذخیره مشکوک‌الوصول، هزینه قابل قبول مالیاتی محسوب نمی‌شد، بانک‌ها ترجیح می‌دادند تا جای ممکن از شناسایی ذخایر متناسب با وضعیت واقعی تسهیلات خودداری کنند. بانک مرکزی طی چندین بخشنامه، ضمن گوشزد کردن وضعیت خطرناک کشور، بانک‌ها را به ثبت درست ذخایر تشویق کرد و در اسفند ۹۳ نیز هزینه ذخایر را قابل قبول مالیاتی اعلام کرد. با عدم همکاری بانک‌ها در زمینه محاسبه درست ذخایر، نهایتاً بانک مرکزی در ماده ۱۵ بخشنامه شماره ۹۴/۱۸۴۸۴۷ مورخ آبان‌ماه ۹۴ به صراحت مؤسسات اعتباری را از تغییر طبقه تسهیلات امهالی به طبقه جاری (مادامی که حداقل ۲۰ درصد از کل مبلغ بدهی - شامل اصل و سود - تسهیلات‌گیرنده وصول نشده باشد) منع کرد. با خودداری بانک‌ها از اجرای صحیح این بخشنامه، بانک مرکزی جلوی برگزاری مجامع آن‌ها را تا زمان ثبت این ذخایر گرفت.

۳-۳) ذخیره اکتوئری صندوق بازنشستگی کارکنان

بر اساس اساسنامه صندوق بازنشستگی و از کارافتادگی کارکنان بانک‌ها، ارزش فعلی تعهدات آتی صندوق باید هر سه سال یک‌بار بررسی شده و میزان تعهد هر بانک عضو آن، پس از تأیید مجمع عمومی صندوق، توسط بانک مربوط تأمین گردد. در سال‌های گذشته، بانک‌های خصوصی‌سازی‌شده با استناد به اینکه میزان تعهدات قبل از مقطع خصوصی‌سازی به طور دقیق مشخص نیست، از شناسایی ذخایر برابر با مبلغ اعلامی مجمع عمومی صندوق بازنشستگی خودداری می‌کردند و به این ترتیب، سود خالص خود را افزایش می‌دادند. این عملکرد همواره منجر به اظهارنظر مشروط حسابرسان می‌شد. نهایتاً با مداخله بانک مرکزی بانک‌های خصوصی‌سازی‌شده وادار به ثبت این ذخیره شدند.

بانک‌ها در دو مورد دچار اختلاف حساب جدی با بانک مرکزی هستند:

۳-۴) برگشت سود مطالبات از بانک مرکزی

- در بهمن‌ماه سال ۱۳۹۰ نمایندگان ویژه رئیس‌جمهور در کارگروه ساماندهی ارز به بانک مرکزی اجازه دادند «معادل ریالی تفاوت قیمت ارز تحویلی به بانک‌ها را با قیمت بازار آزاد محاسبه و وصول نماید». در اسفند ماه همان سال، بانک مرکزی با استناد به این مصوبه، مبالغی را به عنوان «مابه‌التفاوت نرخ ارز» از حساب بعضی بانک‌ها برداشت کرد. این بانک‌ها که به عملکرد بانک مرکزی معترض بودند و نرخ معاملات ارزی خود با بانک مرکزی را قطعی می‌دانستند، مبلغ برداشت‌شده را با عنوان «بدهی بانک مرکزی بابت برداشت از حساب‌ها» در صورت‌های مالی خود ثبت کردند.
- در دوره تلاطم ارزی، بانک‌هایی که بر اساس مقررات ارزی و نامه‌های عمومی بانک مرکزی اقدام به گشایش اعتبار اسنادی/ثبت برات اسنادی و حواله ارزی کرده بودند، در زمینه محاسبه نرخ ارز برای تسویه حساب این اسناد با بانک مرکزی دچار مشکل شدند. بانک مرکزی برای حل این مشکل در آذرماه سال ۹۲ «دستورالعمل چگونگی رسیدگی به ایفای تعهدات ارزی گذشته» را صادر کرد. اما این دستورالعمل نیز اختلاف نظر را برطرف نکرد، به طوری که بعضی بانک‌ها مدعی طلب ارزی از بانک مرکزی بودند و سالانه سودی را بابت تسعیر این ارز شناسایی می‌کردند. بانک مرکزی با رد مدعای این بانک‌ها، آن‌ها را وادار به حذف سود تسعیر ارز از صورت‌های مالی کرد.
- در سال‌های اخیر، بانک‌ها برای هر دو مورد فوق «سود مطالبات از بانک مرکزی» را محاسبه و در صورت‌های مالی خود ثبت می‌کردند. اما نهایتاً با پافشاری بانک مرکزی بر موضع خود، ناچار به حذف این سود از صورت‌های مالی شدند.

۳-۵) جلوگیری از شناسایی درآمد مطالبات مشکوک‌الوصول

یکی از ریشه‌های سودهای غیرواقعی در شبکه بانکی کشور، شناسایی سود، وجه التزام و کارمزد مطالبات مشکوک‌الوصول بود. بانک مرکزی برای رفع این نگرانی بخشنامه‌ای در آذرماه ۱۳۹۴ صادر کرد که در آن از بانک‌ها خواسته شد «به دلیل وجود تردید و ابهام بااهمیت در خصوص وصول مطالباتی که بر اساس ضوابط مقرر در دستورالعمل طبقه‌بندی دارایی‌های مؤسسات اعتباری به طبقه مشکوک‌الوصول منتقل می‌شوند، از ابتدای دی‌ماه سال جاری، شناسایی درآمد این قبیل مطالبات (اعم از سود، وجه التزام تأخیر تأدیه دین و کارمزد) متوقف و هرگونه شناسایی مجدد درآمد مزبور به رفع کامل ابهام یادشده (وصول وجه نقد) موکول گردد». اجرای این مصوبه تأثیر قابل توجهی بر سودآوری بعضی بانک‌ها داشت. برای مثال، بانک اقتصاد نوین، پس از انتقال بعضی از مطالبات به طبقه مشکوک‌الوصول و متوقف کردن شناسایی درآمد برای آن‌ها، ناچار به تعدیل منفی قابل توجه پیش‌بینی سود خود برای سال ۹۵ شد.

۳-۶) رعایت استانداردهای حسابداری در باره ذخیره کاهش ارزش سرمایه‌گذاری و سود فروش سرمایه‌گذاری

در برخی موارد، بانک‌ها، استانداردهای حسابداری در مورد نحوه شناسایی سود حاصل از فروش سرمایه‌گذاری و همچنین، ثبت ذخیره کاهش ارزش سرمایه‌گذاری را رعایت نکرده‌اند. بانک تجارت بر خلاف استانداردهای حسابداری اقدام به شناسایی یک‌جای سود حاصل از فروش بعضی سرمایه‌گذاری‌ها و دارایی‌های ثابت خود کرده بود که در واقع می‌بایست طی دوره تقسیم شناسایی می‌شدند. بانک مرکزی بر همین اساس بانک تجارت را وادار به برگشت ۴۶۴ میلیارد تومان سود شناسایی‌شده از این محل کرد. بعلاوه، ۴۲۱ میلیارد تومان نیز ذخیره کاهش ارزش دارایی‌های سریع معامله در حساب‌های بانک ثبت نشده بود که مطابق دستورالعمل بانک مرکزی، این ذخایر از سود سال ۹۴ شرکت کاسته شد.

میزان تأثیر هر یک از بندهای فوق بر سود و زیان سال ۱۳۹۴ بانک‌های تجارت و ملت در جدول زیر قابل مشاهده است (ارقام دقیق موارد فوق برای دیگر بانک‌های بورسی هنوز اعلام نشده است):

ملت	تجارت	
۱۲,۳۸۹	۶,۰۴۹	اولین سود اعلامی
۹,۵۰۰	۲,۵۰۰	ذخایر مطالبات مشکوک الوصول
۲,۵۰۰	۱,۷۰۹	ذخیره اکتیوئی
	۸,۸۵۵	موارد دیگر
۱۲,۰۰۰	۱۳,۰۶۴	جمع تعديلات
۳۸۹	(۷,۰۱۵)	سود مورد تأیید (موقتاً)

لازم به ذکر است بانک مرکزی برای تحویل مدارک مربوط به سود و وجه التزام از دولت و سود مطالبات از بانک مرکزی (طبق جدول زیر) تا پایان اسفند به بانک‌ها مهلت داده است. ناتوانی بانک‌ها از تحویل مدارک می‌تواند به زیان در سال آینده منجر شود.

ملت	تجارت	
۷,۷۹۳	۱۲,۱۰۶	سود و وجه التزام از دولت
۵,۵۵۲		سود مطالبات از بانک مرکزی

در مورد بانک صادرات، با استناد به گزارش حسابرس، می‌دانیم در سال ۱۳۹۴ مبلغ ۱۷,۶۷۳ میلیارد ریال درآمد از محل مطالبات معوق و مشکوک الوصول شناسایی کرده است که احتمالاً بانک مرکزی بخشی از آن را که مربوط به درآمد مطالبات مشکوک الوصول است، رد خواهد کرد. بعلاوه، بانک صادرات در سال ۹۴، نزدیک به ۹,۰۰۰ میلیارد ریال بابت جریمه دیرکرد اوراق مشارکت و تسهیلات در تضمین دولت شناسایی کرده است که به احتمال زیاد حداقل بخشی از آن رد خواهد شد. اختلاف ارزی بانک صادرات با بانک مرکزی ۱,۲۲۷ میلیون دلار است. بانک صادرات از این محل برای سال‌های ۹۳ و ۹۴ مبلغ ۲۲,۰۷۲ میلیارد ریال سود ناشی از تسعیر ارز شناسایی کرده است که با توجه به رویه بانک مرکزی در مورد بانک‌های تجارت و ملت، احتمال برگشت بخشی از این سود وجود خواهد داشت.

۴ نتیجه

همزمانی تأکید بانک مرکزی بر IFRS با تبدیل سود اعلامی تعدادی از بانک‌های بزرگ به زیان، منجر به این سوءبرداشت شده بود که IFRS و قالب جدید بانک مرکزی برای تهیه صورت‌های مالی منجر به زیاندهی بانک‌ها شده‌اند. این گزارش نشان می‌دهد که نه IFRS به تنهایی تغییر سود و زیانی قابل توجهی برای بانک‌ها دارد و نه صورت نمونه جدید بانک مرکزی. در واقع، آن دسته از اصلاحات مورد نظر بانک مرکزی که تأثیر سود و زیانی داشتند، در سال‌های قبل هم در گزارش حسابرسان این بانک‌ها ذکر می‌شد و سهامداران این شرکت‌ها در صورت توجه بیشتر به گزارش‌های حسابرسی‌شده، درک صحیح تری از ریسک‌های حاکم بر این شرکت‌ها پیدا می‌کردند.

آنچه می‌تواند محل نقد باشد، نه ایفای مسئولیت نظارتی بانک مرکزی در یک سال اخیر، بلکه خودداری این بانک از ایفای درست این مسئولیت در سال‌های گذشته است. از سوی دیگر، نباید فراموش کرد که بخش مهمی از مشکلات امروز بانک‌ها ناشی از عملکرد دولت و بانک مرکزی در سال‌های پایانی دهه ۸۰ و سال‌های ابتدایی دهه ۹۰ بوده است. بنابراین، اصرار بانک مرکزی بر «برگشت سود و وجه التزام از دولت» و «برگشت سود مطالبات از بانک مرکزی»، بدون توجه به ریشه‌های این مشکل و نادیده گرفتن حقوق تضییع شده بانک‌ها، عادلانه نیست. به ویژه از این جهت که مرجع قضاوت درباره اختلاف بین بانک‌ها با دولت و بانک مرکزی، خود بانک مرکزی است که در عمل (و برخلاف توصیه عموم اقتصاددانان)، بخشی از بدنه دولت محسوب می‌شود.

بر اساس آنچه در این گزارش آمد و با نگاهی رو به آینده، می‌توان به پرسش‌های مهم زیر پاسخ گفت:

■ آیا بانک‌ها در آینده می‌توانند باز هم در محاسبه ذخایر مطالبات مشکوک‌الوصول کوتاهی کنند؟

معضل محاسبه مطالبات مشکوک‌الوصول ریشه در صدور اعطای مجوز امهال تسهیلات سررسید گذشته دارد. بر اساس دستورالعمل بانک مرکزی، بانک‌ها کماکان می‌توانند پس از دریافت تنها ۲۰ درصد از کل مبلغ بدهی، از شناسایی ذخایر مطالبات مشکوک‌الوصول خودداری کنند. اما IFRS، نگاه عمیق تری به ماهیت ریسک تسهیلات دارد و در صورت اجرای درست آن، ریسک تسهیلات اعتباری بانک با دقت بیشتری گزارش خواهد شد. در این استاندارد، ریسک اعتباری یک مشتری تنها پس از آن کم می‌شود که وی مدتی به صورت اثبات پرداخت‌های به موقع داشته باشد. بنابراین، گرچه اقدام‌های اخیر بانک مرکزی کمی از شدت معضل ذخایر مطالبات مشکوک‌الوصول کاسته، هنوز آن را به طور کامل برطرف نکرده است. میزان کوتاهی احتمالی بانک‌ها در محاسبه ذخایر مطالبات مشکوک‌الوصول کاملاً وابسته به میزان سختگیری بانک مرکزی و اصرار آن بر اجرای کامل IFRS خواهد بود.

■ آیا زیان‌دهی بانک‌ها در اثر مطالبات بانک مرکزی نیز در سال‌های آینده نیز ادامه خواهد داشت؟

بخش مهمی از زیاندهی بانک‌ها، ناشی از اسپرد و سهم‌الشرکه پایین و انجماد منابع آن‌ها در قالب دارایی‌ها نامولد است. مطالبات بانک مرکزی با حذف بخشی از سودهای موهوم منجر به آشکار شدن زیاندهی بانک‌ها شده است، نه منجر به زیانده شدن آن‌ها. با این حال، پرسش درباره تکرارپذیری زیان ناشی از مطالبات بانک مرکزی مهم است.

از بین ۶ بندی که در بخش سوم گزارش (تأثیر اصلاحات مورد نظر بانک مرکزی) آمد، موضوع محاسبه ذخایر مطالبات مشکوک‌الوصول و توقف شناسایی درآمد از مطالبات مشکوک‌الوصول تکرارپذیر است. ما هنوز تخمین دقیقی از میزان انحراف تک‌تک بانک‌ها در زمینه شناسایی درآمد از مطالبات مشکوک‌الوصول نداریم اما با استناد به گزارش‌های حسابرسی بانک‌های پاریسیان، اقتصاد نوین و سامان نیز بخشنامه بانک مرکزی درباره عدم شناسایی درآمد سود مطالبات مشکوک‌الوصول را به طور کامل رعایت نکرده‌اند، اما محاسبه میزان دقیق انحراف آن‌ها بدون دسترسی به جزئیات حساب‌ها امکان‌پذیر نیست. در ماه‌های اخیر، بانک اقتصادنوین به منظور رعایت الزامات بانک مرکزی بخشی از مطالبات را از طبقه جاری به طبقه مشکوک‌الوصول منتقل و درآمد ناشی از آن‌ها را از صورت‌های مالی خود حذف کرد، اما مشخص نیست که این میزان از تغییرات برای رعایت الزامات بانک مرکزی کافی خواهد بود یا خیر.

از سوی دیگر، نباید فراموش کرد که اگر بانک مرکزی حرکت خود به سمت اجرای کامل IFRS را ادامه دهد، قاعدتاً در مجوز امهال و انتقال مطالبات سررسید گذشته به طبقه جاری بازنگری خواهد شد. در این صورت، با توجه به حجم بالای مطالبات سررسید گذشته بانکها، سود اعلامی آنها کاهش خواهد یافت.

در مورد برگشت سود و وجه التزام از دولت، سه بانک بزرگ تجارت، ملت و صادرات بیشترین آسیب را خواهند دید. جمع زیان احتمالی سه بانک بزرگ بورسی یعنی صادرات، ملت و تجارت از این محل، ۲۸۹۹ میلیارد تومان خواهد بود که ممکن است در صورتهای مالی سال ۱۳۹۵، شاهد آن باشیم.

درباره اختلاف نظر بانکها با بانک مرکزی بر سر "اضافه برداشت و سود تسعیر ناشی از مطالبات ارزی"، فعلاً بانک مرکزی خواهان برگشت سود تسعیر حاصل از "مطالبات ارزی از بانک مرکزی" شده، اما ممکن است در آینده، اصل این مطالبات نیز از صورتهای مالی بانکها حذف شود. در این زمینه، بیشترین ریسک متوجه بانکهای ملت، صادرات، پاسارگاد، اقتصاد نوین و پارسیان است. جمع مبلغ مورد اختلاف و ریسکی که در این مورد در سالهای آینده در بانکهای ملت، صادرات، پاسارگاد، اقتصاد نوین و پارسیان تعیین تکلیف خواهد شد (شامل اصل مطالبات) بالغ بر ۳۴۰۰ میلیارد تومان است.

■ آیا پیروی از IFRS یا الزامات جدید بانک مرکزی می تواند مشکلات ناشی از درآمدهای بی کیفیت (وجه التزام، فروش دارایی و موارد دیگر) را کم کند؟

تهیه صورتهای مالی مطابق با IFRS به خودی خود نمی تواند مانع از شناسایی درآمدهای بی کیفیت شود. در واقع استاندارد ملی ایران نیز همچون IFRS شناسایی درآمد به احتمال جریان منافع اقتصادی آتی به داخل شرکت را منوط کرده است. بنابراین، چه تحت استانداردهای ملی و چه تحت IFRS، شناسایی این درآمدها باید متوقف شود. بنابراین، نباید انتظار داشت که تغییر قالب گزارشگری این معضل را برطرف کند. تنها جدیت بانک مرکزی در ایفای نقش نظارتی (مثل بخشنامه ۹۴/۲۵۸۰۲۰ که شناسایی درآمد از مطالبات مشکوک الوصول را متوقف کرد) می تواند تضمین کننده پابندی بانکها به رویههای سالم حسابداری باشد.

از شواهد چنین به نظر می رسد که بانک مرکزی قصد دارد بدون شوک وارد کردن به سیستم بانکی، به صورت گام به گام به سمت اعمال استانداردهای جهانی حرکت کند. گام اول در این مسیر نزدیک کردن قالب گزارشگری به IFRS و حذف بخشی از درآمدهای غیرواقعی بود. در صورت حفظ جدیت بانک مرکزی در طی این مسیر، می توان انتظار داشت که در گام بعد شاهد سختگیری بیشتری درباره کیفیت درآمدها و متعاقب آن شناسایی ذخایر بیشتر و تبع آن کاهش سودآوری بانکها باشیم.

■ آیا صورتهای مالی پیشنهادی بانک مرکزی مشکلات فقهی فعالیت بانکی را برطرف می کند؟

صورتهای مالی پیشنهادی بانک مرکزی تنها قالب گزارشگری را تغییر می دهد و هیچ تأثیری در ماهیت اقتصادی روابط بین بانک، سپرده گذاران و سهامداران ندارد. تا زمانی که سود دریافتی سپرده گذاران «تضمینی» باشد، مطالبات آنها از نظر اقتصادی جزو بدهی های بانک محسوب می شود، حتی اگر بانک مرکزی بانکها را مجبور کند که این مطالبات را در طبقه ابداعی جدیدی در ترازنامه ثبت کنند. تنها در صورتی می توان ارتباط بانک و سپرده گذاران را واقعاً وکالتی دانست که سود تضمینی از نظام بانکی حذف شود. اضافه کردن واژه ای مثل «هبه» به بخش نامه ها، نظام مفهومی فعالیت بانکی در ایران را پیچیده تر می کند، اما ماهیت اقتصادی رابطه بانک با سپرده گذاران را تغییر نمی دهد.